

UO'K: 069(091)(575.152-25)

Ulug'bek OLIMOV,
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
"Qatag'on qurbonlari xotirasi" davlat muzeyi mustaqil tadqiqotchisi
<https://orcid.org/0009-0001-0207-480X>

SHDPI dotsenti, t.f.d N.Xushvaqov taqrizi asosida

SHAHRISABZ DAVLAT MUZEY-QO'RIQXONASI TASHKIL ETILISHINING HUQUQIY ASOSLARI VA SHAKLANISHI TARIXI

Аннотация

Mazkur maqola Shahrisabz tarixiy markazida vujudga kelgan muzey-qo'riqxonaning shakllanishiga oid huquqiy normalar, ijtimoiy-iqtisodiy muhit va amaliy jarayonlari tarixi aks ettiriladi. Shuningdek, malakatda madaniy meros obyektlarini saqlash va foydalanishga oid bo'lgan ba'zi muammoli masalalar xususan umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kirgan tarixiy shaxarlarni asrashda boshqaruv rajasida uchrayotgan dolzarb masalalar haqida so'z yritiladi. Mavzuni yoritishda avvalo hududning imkoniyatlarini hisobga olish va manbalarni tarixiy xronologik usulda tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: Muzey-qo'riqxonasi, madaniy meros, huquqiy norma, rekonstruksiya, nomoddiy madaniy meros, an'anaviy hovli.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ШАХРИСАБЗСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА

Аннотация

В данной статье отражена история правовых норм, социально-экономической среды и практических процессов, связанных с формированием музея-заповедника, возникшего в историческом центре Шахрисабза. Также рассматриваются некоторые проблемные вопросы, касающиеся охраны и использования объектов культурного наследия в стране, в частности актуальные проблемы в системе управления при сохранении исторических городов, включённых в Список всемирного культурного наследия.

При раскрытии темы в первую очередь были учтены возможности региона и проведено исследование источников историко-хронологическим методом. В результате были собраны научные и правовые источники, относящиеся к формированию музея-заповедника, а также определены его сегодняшняя роль в развитии отрасли и перспективные планы.

Ключевые слова: музей-заповедник, культурное наследие, правовая норма, реконструкция, нематериальное культурное наследие, традиционный дом.

THE LEGAL FOUNDATIONS AND HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE SHAHRISABZ STATE MUSEUM-RESERVE

Annotation

This article reflects the history of the legal regulations, socio-economic environment, and practical processes related to the formation of the museum-reserve that emerged in the historical center of Shahrisabz. It also discusses certain problematic issues concerning the preservation and use of cultural heritage sites in the country, particularly the pressing challenges in the management system when safeguarding historic cities included in the World Cultural Heritage List.

In covering the topic, the study first takes into account the region's potential and examines the sources using the historical-chronological method. As a result, scientific and legal sources related to the formation of the museum-reserve were collected, and its current role in the development of the field as well as future prospects were identified.

Keywords: museum-reserve, cultural heritage, legal norm, reconstruction, intangible cultural heritage, maqom, traditional house.

Kirish. O'zbekiston muzeylar mamlakati hisoblanadi. Unda tabiiy, tarixiy va madaniy meros uyg'un holda rivojlangan. Shu o'rinda Shahrisabz (forsiy tilidan tarjimasi – "yashil shahar") ham bu fikrga yorqin misol bo'la oladi.

Ma'naviy, ma'rifiy va ilmiy tashkilot hisoblanadigan muzeylar nafaqat O'zbekiston xalqini, balki bashariyatni ezgulikka da'vat etib, insoniyatni barkamollikka yetaklaydigan muassasadir. Jamiyatning madaniy meros obyektlariga bo'lgan munosabati muzeylarning samarali faoliyati bilan chamarchars bog'liqdir. O'zbekiston xalqining shonli moddiy madaniyati, nomoddiy madaniyati tarixi shuningdek muzeyshunosligi ijtimoiy gumanitar fanlar tarkibiga kirib, soha Yangi O'zbekiston g'oyasi ostida taraqqiyotning uchinchi renessans rivojlanish bo'sag'asida turibdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlar: Tadqiqotda E. Rtveldze va A. Sagdullaevlarning "Pamyatniki

Minuvshix Vekov" monografiyasi tadqiq etilib, unda keltirilgan "Drevnosti Keshu"[1] paragrafida Shahrisabzda joylashgan ko'plab tarixiy yodgorliklar, ularning xranalogiyasi, arxeologiyasiga oid ko'plab manbalar uchraydi.

Shuningdek X.T.Sultonovning "K istori formirovaniya arxitekturmux ansambley Shaxrisabza XIV-XV v.v" [2] nomli tadqiqot ishida esa Shahrisabz shahridagi tarixiy yodgorliklarni ochiq osmon ostidagi muzey-qo'riqxonaga aylantirish borasidagi dastlabki fikrlar uchraydi. Shuningdek muzey-qo'riqxonasi obyektlari sifatida Dorut tilovat, Dorus saodat, Oqsaroy tarixiy majmualari arxitektura va arxeologik jihatdan tadqiq qilinadi.

Huquqiy manbalar: Hududning umumjahon ahamiyatiga ega ekanligini aksi o'laroq "Umumjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish bo'yicha" Konvensiya matereallari ham tadqiq qilinib, unda tarixiy hududni YUNESKO e'tirof etgan "Umumjahon madaniy

merosi" ro'yxatiga kiritilish asoslari va undan chiqarilish bilan bog'liq holatlar o'rganildi.

Bundan tashqari Respublika Prezidentining muzey qo'riqxonalar faoliyatiga oid farmon, qaror va farmoyishlari, Vazirlar mahkamasining qarorlari, qonun va qonunosti hujjatlarini tahlil qilinib muzey qo'riqxonalar shakllanishining tadrijiy rivojlanishi jarayoni gavalantirildi.

Arxiv hujjatlarini: Samaqqand arxeologiya instituti joriy arxiv matereallaridan "Otchyot Shaxrisabzskogo otryada o rabotax po arxeologicheskomu nadzoru na kompleksax Ak-Saray i Dorus-Siadat. Samarkand, 1996. (Arxiv Instituta arxeologii AN RUz). Raimkulov A.A., Suleymanov R.X., Xushvaqov N.O. i dr" arxeologik hisobot xujjatlarini ham tadqiq etilib, Shahrisabz hududida olib borilgan ekspeditsiyalardan topilgan arxeologik matereallar Shahrisabz muzey-qo'riqxonasi fondini boyitishdagi manbalardan biri bo'lganligi kuzatildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shahrisabz shahrida muzey-qo'riqxonalar tashkil etilishi jarayoni qanday huquqiy asoslarda kechdi degan asosli savol mavjud. Muammoni tahlil qilish uchun avvalo hududning imkoniyatlarini hisobga olish va tarixiy xronologik usulda tadqiq qilish lozim. Muassasaning huquqiy maqomi, vazifalari, obyektlari haqida manbalar to'planishi lozim. Bu manbalarni tarixiy geneologik usul orqali tahlil qilib ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

Tahlil va natijalar. Mustaqillikning ilk yillaridanoq Shahrisabz hududida muzey qo'riqxonalar tashkil qilish g'oyasi shakllana boshlagani madaniy merosga hukumat tomonidan berilayotgan ijobiy o'zgarishlarning yaqqol ifodasidir. Xususan 1994-yil 29-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida" 630-sonli qarori e'lon qilinib, unda 1995-2000 yillarga amalga oshiriladigan ishlar doirasida Shahrisabz davlat muzey qo'riqxonasini tashkil qilish masalasi ham qo'yilgandi. Muzey qo'riqxonalar tashkil qilish tadqiqotchilari orasida xususan, 1990-yillarda Shahrisabz obidalarini tadqiq qilgan X.T.Sultonov faoliyatining amaliy natijalarida "ochiq osmon ostidagi tarixiy-arxitekturaviy muzey qo'riqxonalar" sifatida e'tibor qaratilgan masalalar sirasiga kirgandi[3].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-158-sonli farmonida "O'zbekiston 2030" strategiyasi 1-ilovasi 42-punktida madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o'rganish va ommalashtirish bilan bog'liq faoliyatni yanada takomillashtirish masalasi" aniq qilib belgilab berildi[4]. Moddiy va nomoddiy madaniy merosni asrash, muzeylar ishini muvofiqlashtirish, xalqaro turizm tizimini takomillashtirish masalasi YUNESKOning "Umumjahon madaniy va tabiiy merosini asrash to'g'risidagi konvensiyasiga" asoslanishi ham tanlangan yo'nalishdagi tadqiqotlar xalqaro ahamiyatida ustuvor sanaladi[5]. O'zbekistonning qadimiy va boy tarixi, jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi, madaniy merosni asrash hamda turizmning turli yo'nalishlarini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Zero "Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir" [6].

Shahrisabz shahrining mislsiz qadriyat sifatida e'tirof etilgan tarixiy hududida olib borilgan obodonlashtirish, ko'kalamlashtirish, kommunikatsiya tarmoqlarini o'tkazish, ta'mirlash va tiklash ishlarini 2014-2016 yillarda IKOMOS va YUNESKOning "Umumjahon merosi qo'mitasi ekspertlari" "Shahrisabz tarixiy me'morchilik obyektlari shahar tarixiy muhitidan alohida bo'lib qolgan, an'anaviy uy-joylar va mahallalarning ko'chirilishi oqibatida madaniy turmush jarayonining buzulishi shaharga zarar yetkazilgan, natijada umuminsoniyat merosi sifatida qadrlanib kelinayotgan shaharozlikning an'anaviy shakliga zarar yetkazilganligi qayd etilgan[7]. Shu munosabat bilan YUNESKO "Umumjahon

madaniy merosi ro'yxatiga kirgan obyektlarning ekspluatatsiya qilish bo'yicha yo'riqnomasi"ning 192-moddasiga asosan[8] Shahrisabz shahrini ro'yxatdan chiqarish masalasi o'rtaga qo'yilgan. Tarixiy jarayonlarga nazar solsak 2016-yil YUNESKOning Istanbul shahri (Turkiya) da bo'lib o'tgan 40-sessiyasida Shahrisabz shahrining tarixiy hududidagi "umumjahon madaniy merosi xavf ostidagi hudud" (List of World Heritage in Danger) qizil ro'yxatiga kiritilganligini kuzatamiz.

Yuqoridagi murakkab muhit va xalqaro holatni hisobga olib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrda PQ-4068-sonli "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori[9], shuningdek ushbu qarorga asosan, Vazirlar Mahkamasining "Shahrisabz shahrining tarixiy hududida davlat muzey qo'riqxonasi tashkil etish bo'yicha" qarori[10] qabul qilindi.

Mazkur qarorlarga ko'ra, "Shahrisabz" davlat muzey-qo'riqxonasi tashkil etildi. Unga asosan, "Shahrisabz" davlat muzey-qo'riqxonasi Qashqadaryo viloyati Amir Temur nomidagi Shahrisabz shahar moddiy madaniyat tarixi muzeyi asosida tashkil qilindi[11]. Ilk tashkil etilgan yillarda "Shahrisabz" davlat muzey-qo'riqxonasi O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi huzuridagi Madaniy meros agentligi tizimidagi davlat muassasalaridan biri sifatida faoliyat olib borgan.

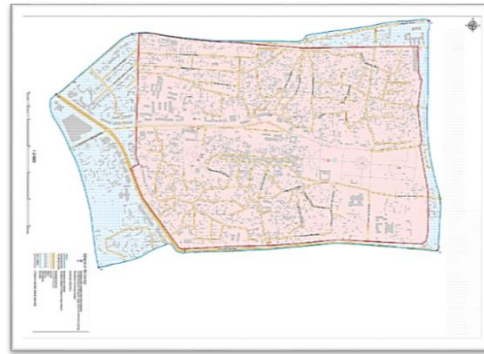
Bundan tashqari keyingi qonun va qonunosti hujjatlarida muzey-qo'riqxonalar moliyaviy faoliyati ham belgilanib madaniy meros obyektlarini ijaraga berishdan topgan mablag'larini 90% qismini, bilet sotishdan topadigan mablag'larining 50% qismini Madaniy meros agentligining maxsus jamg'armasiga o'tqazish tartibi joriy qilingan. Muzey-qo'riqxonada saqlanib qolgan bilet sotishdan to'plangan 50% mablag'ning 25% qismi moddiy texnik ba'zani rivojlantirishga, qolgan 25% qismi xodimlarni moddiy rag'batlantirish maqsadlariga yo'naltirish mamlakat qonunchiligida belgilangan.

2015-2016 yillarda Shahrisabz shahrining markaziy qismini kompleks rivojlantirish asosida bir qancha ishlar amalga oshirilgan. Jumladan: bir qancha mahallalar o'z o'rnidan ko'chirilgan. Shu jumladan 650 ga yaqin mahalliy uylar ko'chirilgan. Shu asosda markaziy maydonda keng xiyobon shakllantirilgan. Shahar markazi 1.5 m. gacha bo'lgan tuproq qatlami maxsus texnikalar yordamida sidirib olingan va alleya relyefi tekis holatga keltirilgan. Sidirib olingan mazkur madaniy qatlam tuproqlarining ma'lum qismi shahar qal'a devorining sharqiy hududi (Kunchiqar darvoza)da yo'q bo'lib ketgan devorni suniy tepalik holatida qayta tiklash maqsadida shu joyga keltirilgan. Ko'kalamlashtirish va obodonlashtirish jarayonida kuzatishlar olib borgan muzey va madaniy meros inspeksiyasi mutaxassislari (N.Xushvaqov hamda [R.Mansurov]) Oqsaroy majmuasini muhofaza xududi va bufer xududlarini saqlab qolishda katta xizmat ko'rsatganini qayd etish joiz.

Tarixiy madaniy hududlarni muzeilashtirishda tabiiy, tarixiy, madaniy muhit bilan birgalikda maxsus ekspozitsion hududlarni umumlashtirgan xolda ko'rgazma tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-martdagi "Moddiy madaniy meros obyektlari va YUNESKOning Umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 119-son qarorining 12-ilovasida[12] Shahrisabz davlat muzey qo'riqxonasining qo'riqlanadigan tegralari chegarasi (qarang 1-rasm)ham keltirib o'tilgan bo'lib uning hududi ko'k chiziq bilan ajratilgan. Tarkibiga markazda (qizil chiziq) asosan atrofdagi Namozgoh, Navro'z, O'rda, Zingiron, Qoziguzar, Qo'shhovuz, Kulollik, Qushxona, qo'riqlanadigan chegara hudud (ko'k hudud) esa Namozgoh,

Xabarlik va Tiklanish mahallasining bir qismini o'z ichiga olgan.
1-rasm

Shahrisabz tarixiy markazining muhofaza chegarasi

Bugungi kunga kelib muzey-qo'riqxonada 2 ta muzey: Chubin madrasasi binosida va Maqom (filial) muzeyi; 5 ta filial: Dorut tilovat, Dorus saodat, Oqsaroy majmualari, Tarixiy masjidlar, Arxeologik obyektlar filiallari faoliyati yo'lga qo'yilgan.

Shulardan Chubin madrasasi binosida 2018-yildan buyon "Sohibqiron Amir Temur hayoti va faoliyati", shuningdek "Kesh tarixi va madaniyati" ekspozitsiyalari faoliyat ko'rsatib kelmoqda[13]. Maqom muzeyida esa 2019-yildan buyon "Milliy maqom san'ati" ko'rgazmasi namoyishi yo'lga qo'yilgan. Umuman muzey qo'riqxonada fondida to'plangan 36500 ga yaqin ashyolarning interpretatsiyasi yillik dasturlarga asosan shu turdagi ekspozitsiyalar orqali namoyish qilib kelinmoqda. Mazkur hududni asrash targ'ibot faoliyatida ishtirok etuvchi muzey xodimlari soni ilgari 40 ga yaqin bo'lgan bo'lsa, bugungi kunga kelib muzey-qo'riqxonada xodimlari soni 110 dan ortiqni tashkil qilmoqda.

Mustaqillik yillarida mamlakat iqtisodini rivojlantirishda turizm sohasidagi davlat siyosati yoinki turistik salohiyatni rivojlantirishdagi "Qashqadaryo tajribasi" shakllanib bormoqda. Shahrisabzdagi madaniy turizm salohiyatini oshirish, voha ma'naviy hayotida ham muzey-qo'riqxonada munosib o'rin egallab kelmoqda.

O'zbekistonda xalqaro va ichki turizmga qiziqish ortib borayotganini hisobga olib, madaniy meros obyektlarini boshqarish mexanizmini takomillashtirish, tarixiy arxitektura yodgorliklaridan foydalanishning maqbul usullarini, ularni moslashtirishning uyg'unligini topish zaruriyati vujudga kelmoqda. Me'moriy yodgorliklarda zamonaviy ehtiyojlar uchun foydalanish, estetik zavq olish va maishiy xizmat ko'rsatish kabi yangi funksiyalarni joriy etish usullarini tadqiq etish zarur bo'lib bormoqda.

Tadqiqotlar davomida bugungi XXI asr xalqaro integrallashuv muhiti muzey-qo'riqxonada faoliyatida qay darjada aks etdi degan masalani vujudga keltiradi. Shuni

takidlash kerakki muzeylar butun jahonda jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, tarixiy muhitini ko'rsatadigan maskan hisoblanib, Shahrisabz muzey-qo'riqxonasi ham shular jumlasidandir.

Tadqiqot kuzatuvlari davomida ma'lum bo'ldiki muzey-qo'riqxonada YUNESKONing umumjahon madaniy va nomoddiy merosiga kiritilgan "Shahrisabz shahri tarixiy markazi" hamda milliy nomoddiy madaniy merosini dunyo ahliga namoyish qilishda o'z hissasini qo'shib kelayotgan asosiy muassasalardan biridir. O'zining tarixiy tajribalari asosida hududdagi tarixiy obyektlar, nomoddiy madaniy meros elementlariga oid matereallar bilan muzey fondini boyitib borishda keng o'rinda e'tibor qaratib kelmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda tarixiy-genealogik uslubdagi tadqiqotlari natijasi shuni ko'rsatadiki – muzey-qo'riqxonaning turli shakllarda namoyon bo'luvchi faoliyati mamlakat moddiy - omoddiy merosi hamda arxitektura merosini keng jamoatchilikka tadbiiq va tashviq etish rolini samarali bajarib kelayotganligini ko'rsatmoqda;

Shahrisabz davlat muzey qo'riqxonasining sayohatlarni tashkil etish ya'ni madaniy urizmga oid faoliyatini turizmning bozor iqtisodiyoti tamoyillariga moslashuv jarayonida deya ta'riflash mumkin. Bu borada zamonaviy turizm bozoriga, moslashtirish va kreativ metodlarini tadqiq qilish muzey faoliyati perspektivasida yaxshi samara berayotganligi kuztilmoqda;

Tarixiy hududlarni muzeylashtirishda moddiy va nomoddiy madaniy meros ekspozitsion hududlarini madaniy turizmga moslashtirishda maxusus kontsepsiya va menejment plan ishlab chiqish sohaning istiqboliga xizmat qiladi. Bu borada muzey xodimlarining bilim va ko'nikmalarini oshirish, binobarin Madaniy meros ilmiy tadqiqot instituti, Arxeologiya instituti, Ilmiy markaz darajasidagi muassasalar bilan hamkorlikda faoliyat yuritish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Э. Ртвеладзе, А. Сагдуллаев. Памятники Минувших веков. "Ўзбекистон", Ташкент: 1986. 51-78 стр.
2. Султонов Х.Т. К истории формирования архитектурных ансамблей Шахрисабза XIV-XV в.в. Автореферат диссертация на соис. уч. степ. кан. ист. наук. – Самарканд, 1990. 1-17 стр.
3. Султонов Х.Т. К истории формирования архитектурных ансамблей Шахрисабза XIV-XV в.в. Автореферат диссертация на соис. уч. степ. кан. ист. наук. – Самарканд, 1990. - С.: 2.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023-yildagi "O'zbekiston 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/6600413>.
5. "Umumjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish bo'yicha" Konvensiya. <https://lex.uz/docs/2749728>. // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 22.12.1995 yildagi "1972 yilda imzolangan Umumjahon madaniy va tabiiy merosni muhofaza qilish bo'yicha Konvensiyani ratifikatsiya qilish haqida" gi 182-I-son qarori. <https://www.lex.uz/uz/docs/2678355>.
6. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. "Ўзбекистон", 1-жилд. – Тошкент: 2017. Б-29.
7. UNESCO. Report of the Decisions adopted during the 40th session of the World Heritage Committee. Istanbul. 2016. – В 118.

8. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Intergovernmental committee for the protection of the world cultural and natural heritage. - C.: 62.
https://whc.unesco.org/en/guidelines/?utm_source=chatgpt.com
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-dekabrdaqi "Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4068-sonli qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-4113465?ONDATE=27.05.2020>
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30-maydagi "Sarmishsoy, Shahrisabz, Termiz va Qo'qon davlat muzey qo'riqxonalarini tashkil etish haqida" gi 443-sonli qarori.
<https://lex.uz/ru/docs/4358328?ONDATE=30.05.2019%2000>
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30-maydagi "Sarmishsoy, Shahrisabz, Termiz va Qo'qon davlat muzey qo'riqxonalarini tashkil etish haqida"gi 443-sonli qarori.
<https://lex.uz/ru/docs/4358328?ONDATE=30.05.2019%2000>
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 03.03.2021 yildagi "Moddiy madaniy meros obektlari va YUNESKOning umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasini kuchaytirish chora tadbirlari to'g'risida"gi 119-sonli qarori, <https://lex.uz/docs/-5320217>
13. Xushvaqov N. "Kesh tarixi va madaniyati" (Shahrisabz davlat muzey-qo'riqxonasi matereallari asosida) nomli tarix fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi: 2023 y. B.:18.